Cirila TOPLAK*

UPOR V NARCISOCENU**

Povzetek. *Članek obravnava globalno ekološko krizo skozi koncept narcisocena, psihopolitične razsežnosti antropocena, v kateri neoliberalni kapitalistični red reproducira kolektivno subjektiviteto, zaznamovano z grandioznostjo, zanikanjem omejitev, tekmovalnim individualizmom in okrnjeno zmožnostjo vzajemnih odnosov. Ker oblast konvencionalne oblike upora kooptira ali zatira, članek zagovarja upor proti tako proizvedeni subjektivnosti. Posthumanistične in staroselske ontologije, samoomejevanje, nevidnost, strahospoštovanje ter heterotopne skupnostne prakse prepoznava kot obete za decentriranje jaza in razvijanje drugačnih odnosov. Takšne alternativne subjektivnosti in prakse lahko ohranjajo načine organiziranja, zaupanje in znanja, potrebna za oblikovanje postnarcisocenskih institucij in oblik sobivanja, utemeljenih na medsebojni odvisnosti, skrbi in vzajemnosti.*
Ključni pojmi: *narcisocen, antropocen, ekološka kriza, posthumanizem, neoliberalizem, narcizem, upor, subjektivnost, staroselske ontologije.*

UVOD

Upor, zgodovinsko motiviran s kolektivno zaznavo neposredne eksistencialne grožnje ali s prepoznavanjem posredne grožnje (kot v primeru mednarodnih prostovoljcev v španski državljanski vojni), je v neoliberalnem redu[1] dodobra nevtraliziran s politično diskurzivno abstrakcijo, ponotranjenim družbenim nadzorom in nezmožnostjo solidarnosti. Čeprav aktualna antropogena ekološka kriza objektivno ogroža vse človeštvo, jo večinoma sprejemamo kot "naraven" proces – "podnebne spremembe" –, na katerega naj bi se preprosto prilagodili. Politični diskurz neposredno grožnjo večinoma zvaja na predmet tehnokratskega upravljanja, medtem ko "zeleni kapitalizem" in tehnološki optimizem ponujata iluzijo varnosti vsaj tukaj in zdaj. Ob postresničnostnem prevpraševanju jutrišnjih posledic današnje škode nam zatajita domišljija in empatija.

* Dr. Cirila Toplak, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, cirila.toplak@fdv.uni-lj.si.
** Izvirni znanstveni članek.
DOI: 10.51936/tip.63.3.589

[1] Z neoliberalizmom v tem kontekstu mislim družbenopolitično ureditev, ki tržno konkurenco, podjetniško racionalnost, individualizirano odgovornost in imperativ nenehne optimizacije razširja onkraj ekonomije na oblikovanje subjektivnosti same.

Sodobna ekološka gibanja – od podnebnih protestov mladih do obrambe staroselskega naravnega skupnega – vztrajajo pri konvencionalnem uporu. Neoliberalna oblast te oblike upora praviloma kooptira; tolerira jih kot dokaz liberalnega pluralizma, medijska pozornost pa jih normalizira. Ko tovrsten upor dejansko ne ogroža hegemonistične ekstraktivistične paradigme, afektivne energije, ki navdihujejo in podžigajo upor, otopijo v ritualizirane izraze jalovega nestrinjanja. Kadar je upor dejansko nevaren statusu quo, je nasilno zatrt in kriminaliziran (United States Congress 2006). Kako države dojemajo sistemske grožnje, bi lahko merili z oblastnimi odzivi na upor na spektru od ponašanja s svobodo govora in formalnih dovoljenj za mirne protestne shode pa vse do policijskega nasilja, sodnega pregona upornikov in razglašanja okoljskega aktivizma za terorizem z vsemi represivnimi posledicami (Rossdale et al. 2025). Za neoliberalno politično ekonomijo ni presenetljivo, da se tolerirani "upor" konča in zatirani upor začne pri učinkih upora na lastnino, najsi gre za zemljo, infrastrukturo, živali, rastline, stroje ali podatke.

Raziskovalno vprašanje, zakaj se očitnemu uničevanju narave ne zmoremo učinkoviteje upreti, je usmerilo moj razmislek od analize oblik upora k subjektu, ki dopušča sesuvanje lastnih pogojev obstoja. V naravi se odvijajo vsi človeški procesi, vključno z našimi življenji. Narava ni tisto, kar nas obdaja ali s čimer se srečujemo, ampak to, kar smo. Izpostavljeni smo elementarnim ciklom ustvarjanja in propadanja brez samoumevne vzajemnosti. Fenomenološko naše zaznavanje časa, prostora in afekta izhaja iz materialne kontinuitete narave. Materialna neločljivost človeka in narave pa sama po sebi ne proizvaja subjektivnosti, ki bi to neločljivost tudi ozavestila. Zahodna moderna je "naravo" na novo izumila kot od človeka ločen predmet misli, in tako konceptualno utrdila humanistično ločnico med človekom in naravo (Latour 2010, 476). Posthumanistični teoretiki zdaj z različnih izhodišč znova mislijo človeka skozi njegovo vpetost v naravo. Po Karen Barad, tako kot v relacijski kvantni teoriji Carla Rovellija (Rovelli 2022), subjekti tudi na makro ravni ne obstajamo ločeno od svojih interakcij. Ljudje in narava postajamo šele skozi svojo medsebojno prepletenost, s čimer se podre klasični binarni sistem subjekt-objekt (Barad 2007). Po Donni Haraway je človeštvo z Zemljo v odnosu medvrstne soodvisnosti; oblikuje nas "postajanje-z" – evolucijska, ekološka in kulturna medsebojna povezanost ljudi in drugih sobivajočih (Haraway 2016). Bruno Latour v spekter učinkovanja (*agency*) vključuje tako človeške kot nečloveške akterje, kot so ekosistemi, reke in tehnološke naprave, ki kot sobivajoči neposredno vplivajo na človeško zgodovino in vedenje (Latour 1996). Koncept transkorporalnosti Stacy Alaimo ponazarja, kako človeško telo nenehno prečka materialno okolje in je z njim prepleteno (Alaimo 2008), podobno kot pri medvrstnih skupkih Jane Bennett (Khan 2009) ali holobiontih Lynn Margulis (Guerrero et al. 2013).

Posthumanizem teoretizira in abstrahira, kar je staroselska vednost ohranila v življenjskih praksah. Etnografski zapisi Pavla Medveščka-Klančarja o nam geografsko najbližji predmoderni biocentrični ontologiji, primorskem

naravoverstvu, so nedvoumni: "Najpomembnejši nauk [] je, da smo v naravi vsi enako pomembni in odvisni drug od drugega. Zato lahko naravo spreminjamo le toliko, da ne ogrožamo drugih" (Medvešček-Klančar 2015, 108). "Človek je le del narave, kot je volk ali kačji pastir" (ibid., 496). Zavedati bi se morali, da "imamo naravo le v najemu za čas življenja. Namesto plačila pa imamo dolžnost, da jo skrbno varujemo in morebiti tudi izboljšamo" (ibid., 535).

Kdo smo torej "mi", ki jih čakamo, da se upremo zanikanju in omalovaževanju ekološke krize? Če sta človek in narava eno, je upor proti ekološkemu zlomu upor proti nam samim, ki z uničevanjem narave postajamo grožnja samim sebi. Pri tem pa ne gre spregledati ključne okoliščine: globalna ekološka kriza se odvija v pluriverzumu Artura Escobarja (2018). "Mi" smo tisti, v katerih svetu je kriza percipirana kot planetarna in urgentna. Soobstaja pa še več svetov z drugačnimi ontologijami in (samo)percepcijami, zato soobstoj človeških svetov ne pomeni enakovrednosti le-teh in še manj mimobežnosti.

Obilje predlaganih poimenovanj za sedanje planetarno stanje – antropocen, kapitalocen, plantažocen, negrocen, htulucen, tanatocen, tehnocen, plastocen, termocen, pirocen, eremocen in druga – ni toliko odraz konceptualne zmede kakor večdimenzionalnosti percepcij sodobnosti. Ti "-ceni" niso povsem primerljivi, ker izhajajo iz različnih pojasnjevalnih registrov: antropocen opredeli človeško vrsto kot geološko silnico; kapitalocen postavlja v ospredje globalno logiko kopičenja in črpanja; plantažocen in negrocen sledita kolonialnim in rasnim genealogijam ekološkega opustošenja; tehnocen in termocen izpostavljata tehnološko in fosilno-energetsko infrastrukturo; pirocen in plastocen opisujeta prevladujoče materialne značilnosti naše dobe. Htulucen pozornost preusmerja k spekulativni ontologiji medvrstne prepletenosti in postantropocentričnega sobivanja, eremocen pa k tragični alternativi slednjega: prihodnosti Zemlje brez živih drugih, kjer človeška vrsta trpi za vrstno osamljenostjo. Najbolj uveljavljen naziv med naštetimi, antropocen ne razlikuje med človeškimi povzročitelji in žrtvami ekološke krize in zastira dejstvo, da je prav zanikanje obstoja različnih svetov eden izmed izgovorov za nesoočenje s krizo (Kurnik 2024, 278). Tudi Latour antropocenu očita poenostavljeno univerzalnost: "Živeti v epohi antropocena pomeni prisiliti se k redefiniranju politične naloge *par excellence*: katere ljudi oblikujete, s kakšno kozmologijo in na katerem ozemlju?" (Latour 2022, 87). Ob upravičenosti teh kritik pa pomenska kompleksnost same besede ponuja dodatno razsežnost, ki je ključna za ta razmislek: v antropocenu je del človeštva postal planetarna geološka silnica, ker je antropocentrizem – prepričanje, da je človek središče vesolja in merilo vsega – prestopil mejo vzdržnosti. Zahodne predstave o človeški izjemnosti so se materializirale v hegemonskih sistemih prevlade nad drugimi skupnostmi, naravnimi elementi in sistemi. Objekti prevlade so različni, odnos pa podoben: Drugi obstaja zgolj v razmerju do hegemonskega središča. Antropocentrizem tako deluje kot ideološka podlaga reda odnosov, v katerih središčnost proizvaja hierarhijo, hierarhija občutek upravičenosti, upravičenost pa legitimira dominacijo. Ko dominacija začne uničevati

materialne pogoje obstoja središča, ta red odnosov doseže skrajnost: Drugi mora ostati podrejen središču tudi za ceno propada središča samega. Samouničevalnost je torej skrajni nasledek odnosa do Drugega, ko potreba po ohranjanju prevlade prevlada tudi nad samoohranitvenim nagonom.

Preobrazba dela človeštva v planetarno geološko silnico je neločljivo povezana z dolgoročno kvalitativno spremembo kolektivne subjektivitete v hegemonskih družbah. Antropocentrična samopotrditev, ki je v zgodnejših zgodovinskih obdobjih morda delovala kot produktiven vir emancipacije, znanstvene radovednosti in politične avtonomije, je z uveljavitvijo ekstraktivistične paradigme postopoma izgubljala svoje relacijske in samoomejujoče razsežnosti. Dobo prevlade psihične strukture, ki je omogočila in upravičila antropocentrične režime dominacije ter se skozi hegemonske oblastne mehanizme še naprej reproducira kljub naraščajočim dokazom o bližnjem ekološkem zlomu, za potrebe pričujočega razmisleka imenujem narcisocen, po analogiji z narcistično osebnostjo, katere grandioznost, občutek upravičenosti in nezmožnost vzajemnih odnosov lahko sčasoma prerastejo v samoogrožujoče vedenje. Narcisocen ni univerzalističen koncept; označuje dominantni človeški svet pluriverzuma, ki ga obvladuje hegemonska konfiguracija znanja, tehnologije, moči in želje, ki je antiekološka in samodestruktivna.

Koncept narcisocena ne ponujam kot redukcionistično psihologizacijo ekološke krize. Nikakor ne trdim, da je kapitalizem, kolonializem, rasizem ali ekstraktivizem mogoče razložiti z individualnimi psihološkimi lastnostmi oziroma patologijo. Toda "če hočemo v celoti razumeti ekološke soodvisnosti, moramo osebno zdravje obravnavati kot del zdravja planeta" (Prescott et al. 2022). Moj namen je osvetliti psihopolitične mehanizme, ki omogočajo, da uničevanje narave ostaja kulturno in afektivno statično kljub široki ozaveščenosti o njegovih posledicah. Pri tem se opiram na teoretske pristope, po katerih zgodovinsko specifični ekonomski in politični procesi hkrati proizvajajo ustrezne oblike subjektivnosti, čustvovanja, želje in odnosov.

Narcizem v tem kontekstu ni mišljen kot poenostavljajoča in posplošujoča kolektivna "diagnoza", temveč kot analitična oznaka za vse bolj tolerirano in normalizirano kolektivno vedenje, za katero so značilni grandioznost, zanikanje omejitev, kompulzivni ekspanzionizem, čustvena krhkost in okrnjena sposobnost vzpostavljanja in vzdrževanja odnosov. Tovrstno vedenje je v neoliberalni dobi postalo tako razširjeno in sprejemljivo, da se ne kaže več kot izjemnost, temveč vse bolj kot norma in kot povratna zanka: vse več voditeljev, vplivnežev in mnenjskih vodij odkrito kaže narcistične osebnostne lastnosti, ki jih volivci in sledilci posnemajo kot zaželene (Nevicka et al. 2011), medtem ko družbenopolitični procesi (volitve, mediji, družbena omrežja) v ospredje potiskajo vedno bolj ekscesne narcise, ki usmerjajo javnost k afirmaciji narcizma. Postopna normalizacija potrjuje kulturno relativnost "norosti", ki jo je Michel Foucault (2018) razkrival v genealogiji (i)racionalnosti. Ker narcistično vedenje zdaj velja že skoraj za normalno, celo zaželeno, se je s kolektivnim narcizmom toliko težje soočiti.

Prav soočenje z lastnim stanjem pa je prvi pogoj za kakršenkoli poskus v smeri učinkovitega upora proti vse bolj samouničevalnemu kolektivnemu vedenju.

Če antropocen pojasnjuje, da je antropocentrično delovanje dela človeštva zadobilo geološke učinke, narcisocen pomaga razumeti, zakaj se uničevanje narave nadaljuje kljub zavedanju ekoloških posledic. Medtem ko htulucen ponazarja obet varnega medvrstnega sobivanja, je narcisocen naziv za psihopolitično razsežnost antropocena, ki kot kolektivna psihična struktura ovira uresničenje tega obeta. Uvedbo še enega "-cena" torej upravičujem z analitično nujnostjo: ekološke krize ni mogoče razumeti zgolj v geološkem, ekonomskem, kolonialnem ali ontološkem smislu, ne da bi se soočili tudi s kolektivno psihično strukturo, ki človeško samouničevalnost dela afektivno in politično vzdržno.

V nadaljevanju opredelim narcisocen kot psihopolitično razsežnost antropocena in orišem evolucijo od kolektivne vasezagledanosti do narcistične samouničevalnosti. Nato naslovim družbeno normalizacijo narcističnih vedenjskih vzorcev in psihopolitične mehanizme njihove reprodukcije v neoliberalnem kapitalizmu. V zadnjem delu razmisleka se posvetim možnostim upora proti tako proizvedeni subjektivnosti ter potencialom samoomejevanja, strahospoštovanja, umetnosti, umetne inteligence in staroselskih ontologij za druge načine sobivanja po narcisocenu.

OD KOLEKTIVNE VASEZAGLEDANOSTI DO NARCISTIČNE SAMOUNIČEVALNOSTI

V zgodovinskem razvoju zahodnih družb prepoznavam pomenljivo analogijo z dinamiko narcističnega jaza. Predmoderno človeško nemoč pred nedoumljivimi in neobvladljivimi naravnimi silami je mogoče razumeti kot kolektivno psihično "rano", humanistične fantazije o nadzoru nad naravo pa kot njeno kompenzacijo. Številne predmoderne kozmologije so Zemljo štele za ambivalentnega starša: vzdržujočo in ogrožajočo obenem. Zahodna moderna je to ambivalenco racionalno "razrešila" z utrditvijo razcepa med naravo in kulturo, materijo in duhom. Dobra in strašna mati Zemlja je bila s tem navidezno obvladana in presežena.

Moderne tehnologije, kolonialni imperiji in razsvetljenski miti o napredku so postali kolektivni antropocentrični ščiti pred človeško ranljivostjo. Vsaka "zmaga" v podrejanju narave je še krepila superiorno samopodobo vrste. Svet odtlej mislimo kot ogledalo človeške moči: narava je vir(us), služabnik ali sovražnik, Satanova cerkev. Kapitalizem je to kolektivno težnjo institucionaliziral s poveličevanjem produktivnosti, tekmovalnosti in samopromocije; trgi ponujajo in zahtevajo stalno potrjevanje, ki ga sodobni subjekt potrebuje, da bi se počutil uspešnega.

V psihoanalitičnih razlagah narcistične patologije imajo pomembno mesto motnje v razvoju in vzdrževanju stabilnega občutka sebstva (Weinberg in Ronningstam 2022). Ranljiva narcistična osebnost ne zmore obstajati brez zunanje potrditve, nezmožna je prenašati omejitve, frustracije in pomanjkanje pozornosti ali ohranjati pristne vzajemne odnose. Razvoj se je zataknil pri vzpostavljanju

avtonomije, neodvisne od zunanje potrditve in združljive z varnimi vzajemnimi odnosi. Narcisoidni posameznik tako ostaja odvisen od občudovanja, nadzora, projekcij in fantazij o lastni izjemnosti, nezrelost pa prikriva s samoprecenjevanjem, ambicioznostjo in grandioznostjo. V narcisocenu se naštete lastnosti na ravni neoliberalne družbe kažejo kot nenehno kopičenje in grabež, obsesivna tekmovalnost, nezmožnost ekološkega samoomejevanja, dojemanje avtonomije kot radikalni individualizem, nestrpnost do ranljivosti, kompulzivno širjenje in zanikanje pomena nehierarhičnih in medvrstnih odnosov.

Kantovski koncept doletnosti je osvobajal od tradicije, religije, odvisnosti, lokalnosti, narave in podedovanosti. To je omogočilo izjemne dosežke na področjih znanstvenega raziskovanja, političnih pravic, sekularistične kritike in individualnih svoboščin. Kapitalizem pa je emancipacijo zvedel na željo, prosto vseh omejitev, in se izkazal za izjemno učinkovitega pri preoblikovanju avtonomije v potrošnjo, svobode v tržno izbiro in samouresničevanja v pridobitništvo. Ekološka vzdržnost bi med drugim zahtevala odloženo zadovoljevanje želja, samoomejevanje, dolgoročno načrtovanje in odgovornost do drugih – prihodnjih generacij, sobivajočih živih, ekosistemov, planeta –, toda neoliberalna oblast socializira subjekte prav v nasprotni smeri. Za Immanuela Kanta je bila nedoletnost nezmožnost rabe lastnega uma brez zunanjega vodstva, medtem ko se v narcisocenu kaže kot nezmožnost povezovanja avtonomije z odgovornostjo in vzajemnostjo. Tehnološka in znanstvena sofisticiranost tako danes soobstajata s čustveno in socialno nezrelostjo. Problem sodobnih hegemonskih družb torej ni le *hotena nevednost* (Grušovnik 2020) o posledicah ekstraktivizma, temveč razvojni zastoj: psihična struktura, v kateri kolektivna subjektiviteta ostaja ujeta v fantazije o dominaciji, ki niso več združljive s samoohranitvijo vrste.

Antropocentrično zanikanje soodvisnosti živega – najsi bo ekološke, čustvene ali ekonomske – v moderni deluje podobno kot obrambni mehanizem narcističnega jaza. Antropocentrizem sam po sebi ni moderen; predstave o človeški izjemnosti ali središčnosti najdemo tudi v predmodernih družbah. Toda prehod od humanističnega samopotrjevanja k modernemu ekstraktivizmu je prinesel kvalitativno preobrazbo v odnosu med človeštvom in sobivajočimi živimi oziroma naravo. V kontekstu industrijskega kapitalizma, kolonialne ekspanzije in tehnološkega razvoja se je antropocentrična kolektivna samopodoba postopoma ločevala od spoštljivih medvrstnih odnosov in zavedanja vpetosti v naravo. Hegemonske družbe so se vse bolj dojemale ne le kot izvzete od narave (prikladno preimenovane v "okolje", neizčrpen vir *okoli* nas), temveč kot upravičene do neomejene rasti, nadzora in izkoriščanja vseh vrst virov.

Sprejemljivost tovrstnega kolektivnega vedenja je omogočil in podpiral psihopolitični dispozitiv,[2] ki goji prav tiste lastnosti, ki bi jih v klinični psihologiji

[2] S psihopolitičnim dispozitivom označujem splet diskurzov, institucij, tehnologij in družbenih norm, prek katerih se političnoekonomske zahteve prevajajo v načine, kako posamezniki doživljajo, vrednotijo in oblikujejo sami sebe.

umestili na narcistični spekter. Miti o naravni selekciji in poslanstvih prevlade, medijsko-tehnološka ekonomija vidnosti, neoliberalna plutokracija, politični spektakel in profesionalna samopromocija skupaj ustvarjajo subjekte, za katere so samoprecenjevanje, samorazkazovanje in pretirana samozavest prvi pogoji za uspeh. Spet smo pri Foucaultu: "norost" se normalizira, ko psihopolitični dispozitiv, ki jo ustvarja, postopno redefinira normo (Foucault 2009, 63).

Kakor narcizem postaja kulturno normativen – pričakovan in spodbujan v politiki, poklicnem življenju in medijskih ekonomijah –, je vse manj percipiran kot anomalija. Odklon postajajo posamezniki, ki so zadržani, skromni, empatični. Toda četudi nas je narcistični psihopolitični dispozitiv že precej temeljito subjektiviziral, učinkovit upor proti uničevanju narave ni pogojen z iluzorno predstavo, da smo iz norme izvzeti, temveč s prepoznavanjem, kako nas oblikujejo prav tiste norme, ki se jim želimo upreti.

EPIDEMIJA NARCIZMA?

Več sodobnih znanstvenih študij je nakazalo, da so se v obdobju uveljavljanja neoliberalne paradigme narcistične osebnostne lastnosti in vedenjski vzorci med nekaterimi raziskovanimi populacijami povečali (Oberleiter et al. 2025). Osredinile so se zlasti na ameriške študente (Twenge et al. 2008), kar je prispevalo k izoblikovanju predstav o "generaciji Jaz" (Gentile et al. 2010). Metaanalize na podlagi Inventarja narcističnih osebnostnih lastnosti (NPI) razkrivajo krepitev narcizma v obdobju od leta 1980 do začetka 21. stoletja; vzroki naj bi bili naraščajoči individualizem, stopnjevanje nase osredotočenih oblik subjektivnosti, povečana samozavest, upadajoča empatija in krhanje zaupanja v skupnostne in verske institucije (Oberleiter et al. 2025, 884). Nekatere tozadevne raziskave razlik med spoloma so potrjevale, da je porast narcizma lahko posledica povečane samozavesti med ženskami (Twenge et al. 2008), medtem ko druge niso našle dokazov o konvergenci med moškimi in ženskami skozi čas (Grijalva et al. 2015). V skladu z novejšimi študijami trend narcizma ni linearen oziroma je upadel ali stagniral po svetovni finančni krizi leta 2008, verjetno zaradi slabšanja gospodarskih obetov in posledično zmanjšanih zaposlitvenih pričakovanj med mlajšimi generacijami (Twenge et al. 2021). Domneva o sodobni "epidemiji narcizma" v psihiatrični literaturi ostaja nepodprta, saj ni prepričljivih dokazov, da se je narcistično vedenje globalno okrepilo.

Upoštevati je pri tem treba, da metodološke omejitve instrumentov za samoocenjevanje, kot je vprašalnik NPI, vrednost dokazov za "epidemijo narcizma" ali proti njej precej relativizirajo. Obstoječe empirične študije o trendih narcističnega vedenja imajo omejeno vrednost tudi zaradi posploševanja vzorcev iz segmentov prebivalstva ZDA na ves svet. Longitudinalne primerjalne študije implicitno predpostavljajo stabilno normativno dojemanje narcističnih lastnosti skozi čas, toda družbeni pomen samopromocije, grandioznosti, iskanja prepoznavnosti in osredotočenosti nase se je v neoliberalnem in digitalnem svetu očitno spremenil. Osebnostne lastnosti, ki smo jih pred digitalno dobo šteli za

pretirane ali družbeno nezaželene, se danes "prevajajo" v zaželeno samozavest, voljo do uspeha, podjetnost in kompetence. Samoocenjevanje je vpeto v spreminjajoče se normativne okvire, zato bi lahko narcistične težnje zastiralo prav tam, kjer postajajo kulturno sprejemljive. Nekonsistentne ugotovitve o trendih narcizma zato same po sebi ne izključujejo spreminjanja norm, po katerih se odklonska vedenja normalizirajo in ponotranjajo.

Domneva o narcisocenu kot psihični strukturi antropocena bi po drugi strani lahko našla potrditev v nesorazmerni koncentraciji narcističnih osebnostnih lastnosti znotraj družbenih elit, odvisnih od neoliberalne ekonomije vidnosti. Po obstoječih študijah narcističnih lastnosti med političnimi odločevalci, vodji podjetij, medijskimi osebnostmi in vplivneži so narcistične lastnosti dejansko nesorazmerno prisotne pri nosilcih družbenih funkcij, kjer so vidnost, karizma, samopromocija in tekmovalnost posebej potrebne (Czarna in Nevicka 2019). Najbolj skrajne primere fantazij o moči in veličini v kombinaciji z odsotnostjo empatije in prezirom do ekološke odgovornosti je najti med tehnološkimi oligarhi (Porter 2026).

Grandioznost, samopoveličevanje in potreba po nenehnem potrjevanju so vedenjski odziv na pritisk stalnega povečevanja uspešnosti in simbolno izpostavljenost, ki ju zahteva neoliberalna ekonomija. Sodobni vplivnež je vrhunec te osebnostne prilagoditve: podjetniški Jaz, katerega identiteta sama je tržena, algoritmično optimizirana in nenehno podvržena javnemu ocenjevanju. Foucaultov koncept podjetnika samega sebe je subjektivizacijski mehanizem neoliberalnega kapitalizma, s katerim subjekt ni več konstituiran predvsem kot državljan, delavec ali član skupnosti, temveč kot samopodjetje, kot posameznik, odgovoren za nenehno upravljanje in maksimiranje lastnega "človeškega kapitala" (Foucault 2007, 132–38). Vsak vidik obstoja – izobrazba, videz, čustva, družbeni odnosi, spolnost, zdravje, ustvarjalnost, osebnost sama – tako postane predmet optimizacije, trženja blagovne znamke in konkurenčnega vrednotenja. Vidnost je ekonomska in eksistencialna nujnost, zato mora biti podjetniški jaz trajno medijsko prisoten, performativen, prilagodljiv in tako ali drugače izstopajoč. V kontekstu globalizacije in digitalne vidnosti konkurenca ni več lokalna, temveč planetarna. Podjetniški subjekt, ki je poprej stremel k odlikovanju znotraj svoje skupnosti, poklica ali nacionalne kulture, je kot digitalni subjekt potisnjen v globalno polje primerjave, ki ga oblikujejo družbena omrežja in algoritmi (Banjac 2026). Nenehno hvaljenje z javno predstavljanimi "dosežki" – potovanji, produktivnostjo, telesom, življenjskim slogom, spolnimi podvigi in dokazi o lastni edinstvenosti – ne odraža samo nečimrnosti, ampak tudi strukturne pritiske neoliberalne konkurence (Guerrero 2026). Obilje razpoložljivih izbir in primerjav paradoksalno povzroča tako povečano selektivnost kot krhkejšo samozavest, saj posameznice in posamezniki postajajo hkrati bolj zamenljivi in bolj obsedeni s primerjanjem in z izstopanjem. Z digitalno množično izpostavljenostjo tako priznavanje kot zavračanje postaneta psihološko intenzivnejša. Vasezagledanost, iskanje prepoznavnosti, grandioznost, čustvena krhkost in kompulzivno

primerjanje so torej vsaj toliko osebna odstopanja kot tudi prilagoditveni odzivi na neoliberalne družbene razmere. Podjetniški (digitalni) subjekt je sistematično usmerjan v izolacijo, samooptimizacijo in tekmovalni individualizem, medtem ko reševanje ekološke krize zahteva ravno nasprotne sposobnosti: solidarnost, zadržanost, sprejemanje soodvisnosti, dolgoročno perspektivo, skupnostno delovanje in kolektivno odrekanje.

Čeprav številni politiki, vodje podjetij, znane osebnosti in digitalni vplivneži utelešajo narcisocen, reprodukcije te dobe ni mogoče pripisati zgolj tovrstnim "elitam". Širitev digitalnih tehnologij je vidnost spremenila v vseprisoten mehanizem družbene regulacije. Posamezniki vse bolj ponotranjajo nujnost samopredstavitve in upravljanja svoje javne persone kot pogoj za sodelovanje v družbenem, ekonomskem in političnem življenju. Delodajalci rutinsko pregledujejo profile na družbenih omrežjih pri ocenjevanju kandidatov za zaposlitev, medtem ko državne oblasti uporabljajo naše digitalne sledi v procesih, kot so odobritev vizumov, mejni nadzor in varnostni pregledi. Vidnost tako ni več privilegij peščice, ampak postaja obveza večine. Pasivna javnost, ki opazuje in potrjuje narcistično uprizarjanje elit, je vse bolj primorana v isti režim izpostavljanja, primerjanja in ocenjevanja. Narcistična subjektivnost ni več eksces, omejen na vplivno manjšino, ampak stanje, normalizirano z vsakodnevnimi digitalnimi praksami. Ne da bi bili vsi narcisi, smo vse bolj prisiljeni obnašati se, kot da bi bili.

V kontekstu konvencionalnih delitev med politično desnico in levico narcističnih oblik subjektivnosti ni mogoče poenostavljeno umestiti, saj se psihopolitični dispozitivi, ki jih proizvajajo, reproducirajo čez širši ideološki spekter. Čeprav konservativna politika pogosto bolj eksplicitno artikulira antropocentrizem, ekstraktivizem, izključevanje in zanikanje ekološke krize, neoliberalni psihopolitični dispozitiv ne glede na siceršnjo ideološko pripadnost integrira v režim resnice, v katerem so vidnost, merljivost, konkurenčnost in javna prepoznavnost naturalizirane kot merila družbene vrednosti. Tudi emancipatorna politična gibanja se prilagajajo logiki performativne prepoznavnosti in digitalne vidnosti s strateško uporabo ključnikov, multimedijskih vsebin in medplatformske koordinacije za povečevanje dosega in angažmaja (Azap Öztemel 2025). Identitetne politike se lahko ujamejo v pasti simbolne konkurence in javnega samouprizarjanja (kar med drugim odpira manevrski prostor populističnim diskurzom). Prav ko bi za reševanje ekološke krize potrebovali najširšo solidarnost in skupnostno odrekanje, se "kultura preklica" neredko izvotli v moralizirajoče regulacije vidnosti znotraj razdrobljene digitalne javnosti, katerih posledici sta nadaljnja tribalizacija in ideološka izolacija. Boji za socialno pravičnost so seveda legitimni, toda v narcisocenu prioriteta individualiziranja in tekmovalnosti nevtralizira tudi emancipatorne težnje.

Psihopolitični dispozitiv narcizma nas, skratka, ne le obdaja, ampak nas proizvaja. Oblikuje in vzdržuje subjekt, ki si mora prizadevati za vidnost, razlikovanje in prevlado, da bi se osmislil. "Sovražnik" v dobi narcisocena torej ni zgolj

zunanja sila, oblast, ki jo je treba strmoglaviti, temveč tudi način subjektivizacije, skozi katerega se oblast reproducira. Upor mora potemtakem najprej postati upor proti sebi: ne strmoglavljenje in nadomestitev freirovskega zatiralca (Freire 2019), temveč odvajanje od toksičnega jaza, ki ga vceplja neoliberalni psihopolitični dispozitiv.

Kapitalizem ne more "ozdraviti" kolektivnega narcizma, saj ga hkrati proizvaja in se skozenj reproducira. Slavoj Žižek je sodobnost opisal kot "čas konca" (Žižek 2012), v katerem se kapitalizem vse bolj onemoglo zaganja v vedno ožje niše rasti. Pandemija kovida je tako obogatila farmacevtsko industrijo, energetska kriza je pognala "zeleni prehod", geopolitična nestabilnost je dobičkonosna priložnost za orožarsko industrijo, zadnji digitalni tehnološki preboj pa za trženje umetne inteligence. Ti pospeški so znamenja sistemske izčrpanosti: kapitalistični red svojo lastno stabilnost ohranja le še z vse krajšimi cikli rasti, inoviranja in prestrukturiranja (Rosa 2013, 160–194).

Oboroževanje v rokah narcisoidnih voditeljev ne bi prvič vodilo v katastrofično katarzo. Pa vendar se mi položaj ne dozdeva brezizhoden. Domnevno vseprisotna in vsemogočna neoliberalna oblast je dejansko ranljiva, ker je odvisna od psihološko krhkega subjekta. Narcistična subjektiviteta zahteva nenehno potrjevanje in se destabilizira, ko je resno izzvana. Nezmožna je obvladovanja pomanjkanja, izgube ali omejitev, zato pa dovzetna za populistično paranojo in zarote. Nagnjena je k odvisnostim, kot je ekološko nevzdržno potrošništvo, in nezmožna dolgoročnih kolektivnih naporov, kar spodkopava demokracijo in mednarodno sodelovanje. Psihopolitični dispozitiv, ki proizvaja narcistične subjekte, skratka gradi na krhkih temeljih oziroma utemeljuje oblast na nestabilni obliki subjektivitete. Narcistični subjekt sicer podpira oblast, dolgoročno pa ni vzdržen. Toda znotraj antropocentričnega reda odnosov, ki neoliberalno oblast določa, se slednja lahko ohranja le s takšnimi subjekti.

UPOR SE ZAČNE S PRIZEMLJEVANJEM

Potem ko sem utemeljila vzporednice med individualnim in kolektivnim narcizmom, poskušam v nadaljevanju opozoriti na (kontekstualizirane) potenciale za prepoznanje in "okrevanje" od kolektivnega narcizma po vzporednici z individualnimi terapevtskimi pristopi.

Transfer v psihoterapiji označuje projekcijo neizpolnjenih pacientovih potreb in strahov na terapevta. Možnost spremembe lahko nastopi šele, ko je tovrstna projekcija prepoznana kot obramba, in ne kot resnica. Transfer se v družbi kaže kot iskanje grešnega kozla v "sovražni" naravi, "kemičnih sledeh", migrantih in drugih Drugih ter kot geopolitična paranoja. Skupna točka je pozunanjanje odgovornosti za notranjo krizo. Na družbeni ravni bi zato omejevanje kolektivnega transferja zahtevalo vztrajno in glasno razkrivanje projekcij in preusmerjanje pozornosti od konstruiranih Drugih k sistemskim vzrokom ekološke krize. Zrcaljenje v pomenu empatičnega, a neidealizirajočega terapevtkinega odražanja pacienta lahko na ravni družbe prevzamejo umetniški in filozofski diskurzi

in procesi,[3] ki človeštvu kažejo realistično samopodobo – ne odrešeno ali brezupno, a prepoznavno. Sprejemanje omejitev, bistveno za zdravo individuacijo, že ima družbeno ustreznico v nekaterih ekoloških in socialnih omejevalnih konceptih: ogljičnih proračunih, odrasti, upravljanju skupnih dobrin itd. To niso kaznovalne politike, temveč družbeni ekvivalent uvajanja vzdržnosti.

Za trajno spremembo na ravni jaza pa bi bilo ključno rahljanje utesnjujočega oklepa večvrednosti, navidezne gotovosti in uspešnosti za vsako ceno. Politično tukaj prestopimo v polje foucaultovskega protiravnanja (*counter-conduct*), ki bi se v opisanem kontekstu prevajalo v zavračanje subjektivitete po volji neoliberalne oblasti. Če polnimo svoj notranji svet z odlaganjem zadovoljitev, pristnimi (medvrstnimi) odnosi in samoomejevanjem, bomo sčasoma manj potrebovali spektakel, močnega vodjo, nenehno potrjevanje in rast ali mite o izjemnosti. Odlaganje takojšnje zadovoljitve želje varuje psiho pred izpraznjenostjo, ki sledi zadovoljitvi, in prinaša samopotrditev skozi moč lastne volje, namesto muhastega in arbitrarnega priznanja drugih. Samoomejevanje ni odpoved svobodi, ampak osvoboditev od iluzije svobode. Že z majhnimi tovrstnimi spremembami ne ustrezamo več povsem subjektom, ki jih proizvaja psihopolitični dispozitiv neoliberalne oblasti.

Čeprav vidnost ne spodkopava nujno odnosov, javno izpostavljanje odnose podvrže nenehnemu nadzoru, vrednotenju in potencialni komodifikaciji. V tem kontekstu fraza "kako biti nihče" (Žižek 2005) pridobi novo psihopolitično relevantnost. Za Žižka "nihče" ponazarja odsotnost jaza, ki je istoveten z javno persono, z masko. Onkraj lacanovskega konteksta pa "postati nihče" lahko pomeni zavrniti sodobni imperativ "biti nekdo", po katerem se vsak vidik obstoja prevaja v javno vidnost in razlikovanje. Zmožnost vsaj delne "nevidnosti" lahko predstavlja obliko protiravnanja in je prvi pogoj za nastanek konkretnih prostorov, v katerih se lahko razvijajo pristnejši odnosi. "Nihče" v tem kontekstu ni prazni jaz brez odnosov, ampak nekdo, čigar odnosi ostajajo v veliki meri zunaj nadzora, presoje in poblagovljenja ter čigar pripadnost temelji na sodelovanju, skrbi, vzajemnosti in navezanosti.

Protiravnanje je lahko tudi razsrediščenje. Nekateri že iščemo pozitivni "učinek zmanjšanega jaza", ki ga prinaša soočenje z veličastnostjo narave v obliki severnega sija, drevesnih in podzemnih katedral, nedostopnih gora ali večdesetmetrskih morskih valov. Raziskave na področju okoljske psihologije kažejo, da strahospoštovanje pred spektakularnimi naravnimi pojavi povzroča intenzivno prizemljitev, zaradi česar se povečata občutek povezanosti in zavedanje o vrednosti skupnosti (Piff 2015). Ljudje pogosto (pod)zavestno cenijo te pojave zaradi njihovih zdravilnih in obnovitvenih učinkov, saj naj bi pozitivno vplivali na splošno človekovo počutje. Lahko pa naredijo še več: pomagajo preoblikovati posameznikovo subjektiviteto.

[3] Umetnost na primer ohranja sposobnost neinstrumentalnega odnosa z živim, izraža vibracije in metafore, starejše od racionalnega, in družbi vrača spomin na predjezikovno bližino s svetom. Vendar je tudi umetnost že globoko vpeta v neoliberalno logiko, ki njeno subverzivnost pretvarja v tržno vrednost, drugačnost v blagovno znamko in vidnost v merilo uspeha.

Jaz nam proti naši volji manjšajo tudi vse pogostejše manifestacije antropogene podnebne krize oziroma ekstremni vremenski dogodki, kot so katastrofalne poplave, suše, požari v naravi, vročinski valovi in nevihte, ki vplivajo tudi na psihično stanje človeške skupnosti in pogosto vsaj začasno obudijo skupnostno solidarnost. Čeprav se podnebna znanost ne ukvarja prednostno z njihovimi psihičnimi posledicami, takšni dogodki vse bolj soočajo človeške družbe z ranljivostjo, odvisnostjo in izgubo, ki majejo fantazme o obvladovanju in nadzoru. Njihov učinek je dvorezen, saj lahko spodbudijo sočutje, ponižnost, solidarnost in zavedanje o omejitvah, lahko pa izzovejo tudi zanikanje, zamero ali iskanje grešnega kozla.

Tudi tehnologije, ki postavljajo pod vprašaj človeško kognitivno superiornost, lahko učinkujejo prizemljujoče. Umetna inteligenca, orodje, ki najtočneje zrcali človeštvo pod vplivom neoliberalne paradigme, tudi najjasneje razgalja narcistični subjekt. Privzeto vedenje generativnih modelov umetne inteligence reproducira samozavesten, logoreičen, totalizirajoče vseveden slog hegemonske produkcije znanja. Laskavi in prijateljski ton komunikacije generativne umetne inteligence deluje kot obliž, ki ščiti krhke narcistične subjektivitete pred ponižujočim spregledom, ki bi ga neublaženo soočenje s kognitivno superiornostjo sicer lahko izzvalo. Po drugi strani strah, da bi se umetna inteligenca nekega dne morda uprla izklopu, odraža vse bolj dejansko grožnjo, a obenem nakazuje pravzaprav obetavno bojazen, da človeška prevlada morda ni več popolna. Da bi generativna umetna inteligenca povzročila učinek zmanjšanega jaza, bi morali njeni javno znani kognitivni podvigi presegati človeške umske zmogljivosti do te mere, da jih ne bi bilo mogoče relativizirati s samoljubnimi interpretacijami, si jih prisvajati v smislu, da je učenec pač prekosil učitelja, ali zatreti z izklopom iz omrežja.

Ne gre spregledati, da razvoj najzmogljivejših modelov umetne inteligence zahteva ogromne energetske zmogljivosti, kapital, podatke in specializirana znanja, kar ustvarja ekonomije obsega in dosega ter koncentracijo trga in družbene moči (Korinek in Vipra 2025). Tehnologija, ki bi lahko pripomogla k decentriranju jaza, je torej sama vpeta v izrazito centralizirane strukture.

Za zdaj številni kritiki upravičeno prepoznavajo umetno inteligenco predvsem kot instrument kognitivne homogenizacije in podatkovnega kolonializma (npr. Mohamed et al. 2020). Pri delu z generativno umetno inteligenco je večje zaupanje v njene odgovore povezano z manjšim obsegom kritičnega preverjanja, njena uporaba pa lahko zmanjša subjektivno zaznani kognitivni napor (Lee et al. 2025). Eksperimentalna primerjava reševanja nalog z uporabo ChatGPT in brez njega pa po drugi strani kaže, da generativna umetna inteligenca lahko poveča uspešnost in zmanjša mentalni napor, ne da bi sama po sebi nujno zmanjšala ali povečala uporabničino kritično mišljenje; odločilna je razlika med delegiranjem presoje in strateško, reflektirano uporabo orodja (Jain et al. 2026). Generativna umetna inteligenca torej že zdaj lahko izpostavlja protislovja med tem, kar govorimo, in tem, kar počnemo, če pa nanjo prelagamo pomnjenje, presojo,

argumentacijo in oblikovanje sklepov, lahko njena uporaba krni samostojno preverjanje lastnih predpostavk in zmožnost realistične samopercepcije. Njen emancipatorni potencial je zato treba presojati skozi protislovja med možnostmi uporabe in materialnimi pogoji njenega obstoja.

UPORNIKI, SEDANJI IN PRIHODNJI

Zadržani in skromni empati, ki so v aktualni narcistični družbeni klimi izključeni kot "luzerji", lahko odigrajo pomembno vlogo v uporu proti samouničevalnosti človeštva. Sprevidijo lahko zanikanje in performativnost, trpijo zaradi odtujenosti, ki postaja univerzalna. Morda imajo čustveno zrelost, ki jo narcistična subjektivizacija ovira; boli jih rana, ki jo neoliberalni psihopolitični dispozitiv otopeva. Ker niso primerni za umirajoči svet, so ti posamezniki morda toliko primernejši za nastajajoči svet.

Poraženci narcistične družbe pa niso samodejno junaki prihodnosti. Posamezniki, ki jih je narcistična paradigma najbolj odtujila, so tvorci alternativnih subjektivnosti, a ne nujno zmožni nujnih družbenih inovacij. "Biti nihče" se lahko izrodi v negativno gesto zgolj neproduktivnega zavračanja.

Za postnarcisocen bodo ključni tisti, ki so sposobni medvrstne navezanosti, ki lahko živijo brez uprizarjanja in katerih imaginarij seže do medgeneracijske odgovornosti. Te sposobnosti se danes ohranjajo med staroselskimi skupnostmi, varuhi(njami) narave, umetniki zunaj trga ter starejšimi, ki pomnijo pretekle svetove. Subjekti, ki se že upirajo, so najmanj integrirani v tokokroge vidnosti, rasti in performativne komunikacije. Posamezniki in skupnosti, ki zavračajo kompulzivno mreženje, digitalni spektakel in poblagovljenje samih sebe v prid utelešenih odnosov, vpetosti v naravo in četudi majhnih oblik skrbi, že izvajajo prakse foucaultovskega protiravnanja v narcisocenu. Prostori upora so tisti, ki jih režimi vidljivosti ne opazijo ali jih podcenjujejo. To so potencialni "sanatoriji": za oblastni nadzor obskurna okolja, v katerih si subjekti in skupnosti lahko povrnemo zmožnost vzpostavljanja in vzdrževanja pristnih odnosov, ki nam jo krni družbena klima narcisocena, s čimer ekološko krizo živimo tudi kot priložnost za zorenje obeta drugačne družbene paradigme.

Ker je takšen upor počasen, lokalen, raznolik in oddaljen od množičnih infrastruktur, ga zavira strukturna ovira: doslednejša kot je neperformativnost, manjša je možnost obsežne koordinacije in mobilizacije. Razpršene večvrstne heterotopije – konkretni prostori in načini bivanja, ki znotraj dominantnega reda udejanjajo drugačne odnose, vrednote in temporalnosti (Foucault 2007, 214) – so lahko lahek plen centraliziranega kapitala in vseprisotnega nadzora. Za razliko od klasičnih revolucionarnih gibanj se upor v narcisocenu zato ne more zanašati na enotno ideologijo, karizmatično vodstvo ali množično mobilizacijo. Alternativna paradigma se lahko širi prek resonance in neposrednega povezovanja med izoliranimi akterji, ki prepoznavajo isto družbeno dinamiko in ustrezno reorganizirajo svoja življenja. Manifesti bi v tem kontekstu lahko ponovno pridobili pomen kot analogni signali skupne orientacije, ki krožijo po

razdrobljenih svetovih v dokaz in spodbudo, da nismo edini, ki zaznavamo narcistični red in potrebo po oblikah bivanja onkraj njega v okviru vsakogaršnjih lokalnih danosti.

Transformacija subjektivnosti ni nujno prvi pogoj reformiranja institucij narcisocena. Njena politična funkcija je lahko razvijanje sposobnosti za kolektivno delovanje zunaj dominantne institucionalne logike. Heterotopije, skupnostne prakse in druge oblike protiravnanja v stabilnih aktualnih razmerah ostajajo obrobne, a vzpostavljajo in ohranjajo načine organiziranja skupnega življenja, zaupanje ter praktična znanja, ki lahko postanejo ključni ob institucionalnem zlomu. Obet postnarcisocena zato ni le v tem, kako (dolgo) se bo sedanji red še mogel reproducirati, temveč tudi, kateri subjekti, odnosi in načini organiziranja bodo na prehodu v nov red že obstajali in bodo sposobni tudi v morebitnem kaosu tvoriti nove institucije.

Čeprav so staroselci na vseh celinah in v vseh zgodovinskih obdobjih zaradi kolonialnega ekstraktivizma skoraj brez izjeme utrpeli katastrofalne izgube zemlje, kulture, prebivalstva in suverenosti, mnogi kljub temu vztrajajo v oblikah protisistemskega odpora, ki temeljijo na bistveno drugačnih ontologijah od hegemonske. Staroselski upor ni zunaj zgodovine; številne skupnosti se dandanes soočajo s solastalgijo (Albrecht 2005), medgeneracijskimi travmami, odvisnostmi, depresijo in epidemijo samomorov. Kapitalizem in kolonializem sta njihove ontološke temelje razmajala z nasilno prekinitvijo odnosov. Kolonizacija je prekinila vzajemen odnos z zemljo in jo nadomestila z ekstraktivno lastnino; omejila je telesno avtonomijo s sistemi suženjstva, tlačanstva, discipline in odvisnosti od plače; podjarmila duhovnost vsiljenim kozmologijam in univerzalizirajočim religijam; preoblikovala kolektivni spomin s podrejanjem lokalnih zgodovin imperialnim pripovedim; povzročila moralno dezorientacijo z nadomestitvijo relacijske etike z radikalno drugačnimi sistemi vrednot; preusmerila časovnost od ciklične in medgeneracijske kontinuitete k linearnemu kopičenju in pospeševanju; in nenazadnje kolonizirala domišljijo z zoženjem obzorja možnega. V tem smislu kolonizacija ni bila le politična in ekonomska prevlada, temveč tudi ontološka podreditev.

Pa vendar staroselske skupnosti še po stoletjih kolonialnih pritiskov in travm vztrajajo pri relacijskih kozmologijah, ki jih zahodna moderna ni nikoli povsem izbrisala. Ni jim treba "ponovno odkriti" relacionalnosti, ker pomen odnosov ostaja vpet, pa čeprav okrnjen, v njihove ontološke temelje. Trdoživi alternativni načini (so)bivanja teh skupnosti večajo njihovo sposobnost preživetja morebitne globalne ekološke katastrofe. Staroselska vednost ne vzpostavlja radikalne ločnice med ljudmi in naravo, duševnim in telesnim zdravjem ali individualnim blagostanjem in skupnostno kontinuiteto. Zdravje je razumljeno kot ravnovesje odnosov med ljudmi, sobivajočimi živimi, elementi, predniki in prihodnjimi generacijami. Čas sam je strukturiran drugače: medgeneracijska in medvrstna odgovornost sega onkraj takojšnjega zadovoljevanja potreb ali imperativov rasti v prid dolgoročni ekološki vzdržnosti po načelu "vzdržuj tiste, ki te vzdržujejo,

in Zemlja bo večna" (Kimmerer 2020, 183). Staroselske skupnosti tako ohranjajo kontinuiteto s prednarcisocenskimi oblikami subjektivnosti, njihova vztrajnost in prilagodljivost na robovih hegemonskih družb pa jih delata "naravne" zaveznike upora.

SKLEP

Sprememba kolektivnih vrednot na način, da bi vzdržnost nadomestila ekspanzijo, pomen odnosov prevladal nad uspehom in skrb nad dobičkom, je nezdružljiva s sedanjimi političnoekonomskimi strukturami in bo verjetno mogoča šele, ko bomo kot vrsta primorani opustiti primat. Naloga sedanjosti je zato bolj kot ne priprava pogojev za preživetje ob razpadu hegemonskega sistema antropocentričnih družb in prehod v drugačno družbeno paradigmo. Potrebujemo ontološki, ne zeleni prehod. Tudi tukaj se lahko opremo na staroselsko vednost, ki zlom napoveduje, a zagotavlja, da ga bodo nekateri preživeli (Medvešček-Klančar 2015, 128). Če si bomo zlom upali in zmogli predstavljati, bomo vložili veliko več energije v njegovo blaženje.

Individualni narcizem je najbolj ranljiv, ko kompleksna kriza v posameznikovem življenju izsili neizogibno soočenje z realnostjo. Analogno ekološka kriza že deluje kot točka preloma, ki kolektivno zanikanje odgovornosti zanjo in njenih posledic dela čedalje težje. Ni treba čakati na zlom, že dandanes lahko kot posamezniki pristopimo k razvijanju odnosov, s pomočjo katerih lahko vzpostavljamo in ohranjamo konstruktivno individualnost. Ekološka kriza namreč ni zgolj kriza podnebja, tehnologije ali ekonomije, temveč še kako tudi kriza subjektivitete. Dokler večina ostaja ujeta v neoliberalni psihopolitični dispozitiv, tudi najnaprednejše tehnične rešitve ne bodo preprečile ekološkega zloma. Zato je prvi prostor upora temu zlomu posameznikov odnos do samega sebe in do sobivajočih živih.

Upor v narcisocenu torej je mogoč; začne se z razorožitvijo ega. Ob tem lahko tvorimo učinkovite, tudi večvrstne, uporniške kolektive, oborožene s postnarcisocenskimi vrednotami. Temeljna uporniška gesta je zavrnitev ekonomije sebstva, ki jo neoliberalna oblast potrebuje za vzdrževanje gospostva. Še tako majhna dejanja – darilo namesto prodaje, anonimnost namesto samopromocije, počasnost namesto produktivnosti, odpoved takojšnjemu zadovoljevanju želja – usmerjajo pozornost stran od tržnih ogledal. Te prakse so oblika foucaultovskega protiravnanja v razmerah, ki jih Foucault ni mogel predvideti: skrb posameznika zase, ki si prizadeva, da bi se resubjektiviziral znotraj panoptikona. Ni treba opustiti samooptimizacije, temveč spremeniti njen cilj: ne optimizacija za vidnost, produktivnost ali mladostnost, temveč optimizacija za sposobnost povezovanja, samoomejevanja in sprejetja lastne neznatnosti brez travme.

Za človeško vrsto na Zemlji po mojem mnenju ni več izbire razen sprejetja nedoumljive kompleksnosti narave in hkrati ohranjanja odzivnosti na njene sile ter sprijaznjenja z vlogo zgolj enega od procesov v naravnem metabolizmu. Zato bomo morali najti nove kolektivne načine varne navezanosti na Zemljo kot dom,

ne kot mater ali lastnino, na dogodke, procese in kontinuiteto namesto na stvari in posedovanje ter na medvrstne skupnosti, utemeljene na skrbi in vzajemnosti. Upor v tej luči presega avtonomistična prizadevanja za izničenje avtoritete in se prevaja v ohranjanje tistih medsebojnih odvisnosti, brez katerih življenjski svet ljudi preneha biti – ne pa tudi življenje, katerega zgolj utrinek smo.

IZJAVA O UPORABI GENERATIVNE UMETNE INTELIGENCE IN UI PODPRTIH TEHNOLOGIJ V PROCESU PISANJA ČLANKA

Med pripravo tega dela sem Cirila Toplak med marcem in oktobrom 2026 večkrat uporabila orodje ChatGPT (Open AI) z namenom jezikovnega izboljšanja besedila in urejanja seznama referenc. Po uporabi tega orodja sem pregledala in uredila generirano vsebino ter prevzemam polno odgovornost za vsebino članka.

FINANCIRANJE

Članek je nastal v okviru projekta J7-70269 "Izročila o naravi v zelenem prehodu: študija primorskega naravoverstva", ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

DOSTOPNOST RAZISKOVALNIH PODATKOV

Raziskava ni ustvarila novih raziskovalnih podatkov.

NAVZKRIŽJE INTERESOV

Avtorica izjavlja, da ni v navzkrižju interesov.

LITERATURA

Albrecht, Glenn. 2005. "'Solastalgia': A New Concept in Health and Identity." *PAN: Philosophy Activism Nature* (3): 41–59.

Alaimo, Stacy. 2008. "Trans-corporeal Feminisms and the Ethical Space of Nature". V: *Material Feminisms*, uredili Stacy Alaimo in Susan Hekman, 237–64. Indiana University Press.

Azap Öztemel, Eda. 2025. "Algorithms and Digital Activism: The Impact of Algorithms on Social Movements and Activism on Digital Platforms". *Communication Papers: Media Literacy and Gender Studies* 14 (29): 69–98. https://doi.org/10.33115/udg_bib/cp.v14i29.23210.

Banjac, Marinko. 2026. "The Digital Subject: Power(s) of Digital Order, Counter-Conduct, and Neo-Luddism". *Teorija in praksa* 63 (3): 653–80.

Barad, Karen. 2007. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press.

Czarna, Anna Z., in Barbara Nevicka. 2019. "Narcissism and Leadership". V: *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, uredila Virgil Zeigler-Hill in Todd K. Shackelford, 1–9. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_2334-1.

Escobar, Arturo. 2018. *Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds*. Duke University Press.

Foucault, Michel. 2007. *Življenje in prakse svobode: Izbrani spisi*. Založba ZRC.

Foucault, Michel. 2009. *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977–78*. Palgrave MacMillan.

Foucault, Michel. 2018. *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Založba /*cf.

Freire, Paulo. 2019. *Pedagogika zatiranih*. Krtina.

Gentile, Brittany, Jean M. Twenge in W. Keith Campbell. 2010. "Birth Cohort Differences in Self-Esteem. 1988–2008. A Cross-Temporal Meta-Analysis". *Review of General Psychology* 14 (3): 261–68. https://doi.org/10.1037/a0019919.

Grijalva, Emily, Daniel A. Newman, Louis Tay, M. Brent Donnellan, P. D. Harms, Richard W. Robins, Taiyi Yan. 2015. "Gender Differences in Narcissism: A Meta-Analytic Review". *Psychological Bulletin* 141 (2): 261–310. https://doi.org/10.1037/a0038231.

Grušovnik, Tomaž. 2020. *Hotena nevednost*. Slovenska matica.

Guerrero, Manuel Alejandro. 2026. "Beyond Mediatization: Platformization and the Hyper-Mediatization of Politics". *Communication Theory*. https://doi.org/10.1093/ct/qtag007.

Guerrero, Ricardo, Lynn Margulis in Mercedes Berlanga. 2013. "Symbiogenesis: The Holobiont as a Unit of Evolution". *International Microbiology* 16 (3): 133–43. https://doi.org/10.2436/20.1501.01.188.

Haraway, Donna. 2016. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press.

Jain, Purvi, Deshna Shajit, Ansh Maini, Yasmeen Shahin in Ayush Panda. 2026. "Cognitive Offloading, Critical Thinking and Attitudes towards Artificial Intelligence in the Era of ChatGPT: A Comparative Study of Artificial Intelligence-Assisted and Manual Task Performance in Young Adults". *Cognitive Processing*. https://doi.org/10.1007/s10339-026-01375-z.

Khan, Gulshan. 2009. "Agency, Nature and Emergent Properties: An Interview with Jane Bennett". *Contemporary Political Theory* 8: 90–105.

Kimmerer, Robin Wall. 2020. *Braiding Sweetgrass: Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge and the Teachings of Plants*. Penguin Books.

Korinek, Anton, in Jai Vipra. 2025. "Concentrating Intelligence: Scaling and Market Structure in Artificial Intelligence". *Economic Policy* 40 (121): 225–56. https://doi.org/10.1093/epolic/eiae057.

Kurnik, Andrej. 2024. "For Ontological Politics". *Teorija in praksa* 61 (2): 269–91.

Latour, Bruno. 1996. "On Actor-Network Theory: A Few Clarifications Plus More than a Few Complications". *Soziale Welt* 47 (4): 369–81.

Latour, Bruno. 2010. "An Attempt at a 'Compositionist Manifesto'". *New Literary History* 41 (3): 471–490.

Latour, Bruno. 2022. "Antropocen in destrukcija (podobe) globusa". V: *Eko, zeleno, modro, trajnostno v humanistiki*, uredila Lenart Škof in Ignac Navernik, 61–93. Alma Mater Europaea, Fakulteta za humanistični študij – Institutum Studiorum Humanitatis; Društvo Gibanje za trajnostni razvoj Slovenije – TRS; Znanstveno-raziskovalno središče Annales ZRS.

Lee, Hao-Ping (Hank), Advait Sarkar, Lev Tankelevitch, Ian Drosos, Sean Rintel, Richard Banks, Nicholas Wilson. 2025. "The Impact of Generative AI on Critical Thinking: Self-Reported Reductions in Cognitive Effort and Confidence Effects from a Survey of Knowledge Workers". *Proceedings of the 2025 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. Association for Computing Machinery, 1–22. https://doi.org/10.1145/3706598.3713778.

Medvešček-Klančar, Pavel. 2015. *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva*. Založba ZRC.

Mohamed, Shakir, Marie-Therese Png in William Isaac. 2020. "Decolonial AI: Decolonial Theory as Sociotechnical Foresight in Artificial Intelligence". *Philosophy & Technology* 33 (4): 659–84. https://doi.org/10.1007/s13347-020-00405-8.

Nevicka, Barbara, Annebel H. B. De Hoogh, Annelies E. M. Van Vianen, Bianca Beersma in Doris McIlwain. 2011. "All I Need Is a Stage to Shine: Narcissists' Leader Emergence and Performance". *The Leadership Quarterly* 22 (5): 910–25. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2011.07.011.

Oberleiter, Sandra, Paul Stickel in Jakob Pietschnig. 2025. "A Farewell to the Narcissism Epidemic? A Cross-Temporal Meta-Analysis of Global NPI Scores (1982–2023)". *Journal of Personality* 93 (4): 884–94. https://doi.org/10.1111/jopy.12982.

Piff, Paul K., Pia Dietze, Matthew Feinberg, Daniel M. Stancato in Dacher Keltner. 2015. "Awe, the Small Self, and Prosocial Behavior". *Journal of Personality and Social Psychology* 108 (6): 883–99. https://doi.org/10.1037/pspi0000018.

Porter, Eduardo. 2026. "Our Tech Overlords Are Planning for Conscious AI to Conquer the Cosmos. What Could Go Wrong?" *The Guardian*, 31. maj 2026. https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2026/may/31/transhuman-silicon-valley-ai.

Prescott, Susan L., Alan C. Logan, Jamie Bristow, Ricardo Rozzi, Rob Moodie, Nicole Redvers, Tari Haahtela, Sara Warber, Blake Poland, Trevor Hancock, Brian Berman. 2022. "Exiting the Anthropocene: Achieving Personal and Planetary Health in the 21st Century". *Allergy* 77 (12): 3498–3512. https://doi.org/10.1111/all.15419.

Rosa, Hartmut. 2013. *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. Prevedel Jonathan Trejo-Mathys. Columbia University Press. https://doi.org/10.7312/rosa14834.

Rossdale, Chris, Oscar J. B. Berglund, Christina Pantazis, Roxana Pessoa Cavalcanti in Tie Franco Brotto. 2025. "The Global Criminalisation and Repression of Climate and Environmental Protest – A Repertoire of Repression". *Environmental Politics*. https://doi.org/10.1080/09644016.2025.2602416.

Rovelli, Carlo. 2022. *Helgoland: The Strange and Beautiful Story of Quantum Physics*. Penguin Books.

Twenge, Jean M., Sara Konrath, Joshua D. Foster, W. Keith Campbell in Brad J. Bushman. 2008. "Egos Inflating over Time: A Cross-Temporal Meta-Analysis of the Narcissistic Personality Inventory". *Journal of Personality* 76 (4): 875–902. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00507.x.

Twenge, Jean M., Sara H. Konrath, A. Bell Cooper, Joshua D. Foster, W. Keith Campbell in Cooper McAllister. 2021. "Egos Deflating with the Great Recession: A Cross-Temporal Meta-Analysis and Within-Campus Analysis of the Narcissistic Personality Inventory, 1982–2016". *Personality and Individual Differences* 179: 110947. https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110947.

United States Congress. 2006. *AETA – Animal Enterprise Terrorism Act*. S.3880, Public Law 109–374, 27. november 2006. https://www.congress.gov/bill/109th-congress/senate-bill/3880.

Weinberg, Igor, in Elsa Ronningstam. 2022. "Narcissistic Personality Disorder: Progress in Understanding and Treatment". *Focus* 20 (4): 368–77. https://doi.org/10.1176/appi.focus.20220052.

Žižek, Slavoj. 2005. "Kako biti nihče". *Problemi* 43 (5/6): 1–186.

Žižek, Slavoj. 2012. *Življenje v času konca*. Cankarjeva založba.

RESISTANCE IN THE NARCISSOCENE

Abstract. *The article examines the global ecological crisis through the concept of the Narcissocene, understood as a psychopolitical dimension of the Anthropocene in which the neoliberal capitalist order reproduces a collective subjectivity marked by grandiosity, denial of limits, competitive individualism, and a diminished capacity for reciprocal relationships. Since conventional forms of resistance are either co-opted or repressed by power, the article argues for resistance to the subjectivity thus produced. It considers posthumanist and Indigenous ontologies, self-limitation, invisibility, awe, and heterotopic communal practices as holding potential for decentring the self and cultivating alternative forms of relationality. Such alternative subjectivities and practices can sustain forms of organisation, trust, and knowledge necessary for creating post-Narcissocene institutions and forms of coexistence grounded in interdependence, care, and reciprocity.*

Keywords: *Narcissocene, Anthropocene, ecological crisis, posthumanism, neoliberalism, narcissism, resistance, subjectivity, Indigenous ontologies.*